

Просто се замислете над това

Резултати на Индекс за медийна грамотност 2019

Марин Лесенски

Програмен директор, „Европейски политики“

Институт Отворено общество – София

Съдържание

Резултати на Индекс за медийна грамотност 2019.....	1
Индекс за медийна грамотност 2019	2
Основни изводи.....	2
Ние бяхме предупредени: Индекс за медийна грамотност 2019.....	3
Как се измерват прогнозните показатели: методология на Индекса	4
Какво казват числата за 2019 г.: оценки и класация на Индекса	5
Промени в резултатите на Индекса.....	6
Медийната грамотност на картата: клъстерите в Индекса	9
Подозрителни мисли: доверие и корупция в ерата на фалшивите новини	11
Корупция означава също „фалшификация“: корупционния индекс и медийната грамотност	11
Недоверие в учените	13
Недоверие в журналистите	14
Ваксинация за фалшиви новини: обсъждане на проблеми и подходи	16
Последици от фалшивите новини	16
Образованието и свободните медии остават приоритетни решения.....	17

Индекс за медийна грамотност 2019

Основни изводи

- Индексът оценява потенциалната устойчивост към разпространението на фалшиви новини в 35 европейски държави, като се използват индикатори за медийна свобода, образование и доверие между хората.
- Финландия, Дания, Холандия, Швеция и Естония са начело на класирането в Индекс за медийната грамотност за 2019 г. Финландия, която е на 1-во място сред 35 държави, има значителна преднина пред останалите страни с 78 точки по скала от 0 до 100.
- На последните пет места в класацията са Северна Македония (35 място и 12 точки), Турция (34 място и 19 точки), Албания (33 място и 22 точки), Босна и Херцеговина (32 място и 24 точки) и Черна гора (31 място и 29 точки).
- Тенденциите между 2017 г. и 2019 г. показват, че страните от ЦИЕ вървят назад в класацията, като Чехия, Словакия и Полша отбелязват най-голямо влошаване. Те са следвани от Латвия, Литва, Хърватия, Унгария и Румъния, както и от съседните Австрия, Сърбия и Малта.
- Резултатите на Индекса показват определени географски модели, като страните в Северозападна Европа имат най-добрите предпоставки да издържат на ефектите на дезинформацията, а страните от Югоизточна Европа са най-уязвими към тях, докато страните от Централна и Източна Европа влошават в най-голяма степен представянето си в Индекса.
- Недоверието в учените и журналистите е свързано с медийната грамотност, като страните с висока степен на недоверие имат по-ниски резултати в Индекса за медийна грамотност.
- Корупцията, изглежда, има пряка връзка с нивата на медийна грамотност, като страните, които се считат незасегнати от корупция, имат високи оценки в Индекса за медийна грамотност.
- Подходът „обратно към основните неща“ е може би най-препоръчителен за справянето с негативните ефекти на дезинформацията и фалшивите новини – от възстановяване на общественото доверие и справяне с корупцията до гарантиране на медийната свобода и използването на образователни подходи, като това са най-подходящите стратегии за „ваксинация“ срещу фалшивите новини.

Ние бяхме предупредени: Индекс за медийна грамотност 2019

През януари 2019 г., учените, създали символичния „Часовник на Страшния съд“, който предупреждава за опасността от ядрено унищожение, добавят „манипулацията на фактите, фалшивите новини и информационното претоварване“ към заплахите, които могат да унищожат нашата планета.¹ „Новото ненормално“, както те го наричат е „моментът, в който фактите стават неразличими от измислицата, като подкопават нашата способност да развиваме и прилагаме решения за големите проблеми на нашето време“.²

Индексът за медийна грамотност 2019, представен в този доклад, е третото издание на Индекса след тези през 2017 г.³ и 2018 г.⁴ Докладът се състои от три части. В първата част се представят основните резултати на Индекса за медийна грамотност 2019 г. Във втората част, се изследва връзката между оценките в индекса и редица фактори – включително доверие в учените и журналистите както и възприятия за корупцията, като с това се цели да се хвърли допълнителна светлина върху проблема. В третата част, на базата на резултатите се очертават възможни решения.

Индексът за медийната грамотност бе създаден през 2017 г. в отговор на разпространението на фалшивите новини и феномена „пост-истина“, за да измери потенциала за устойчивост към „пост-истината“, фалшивите новини и техните последствия в редица европейски страни и да допринесе за намиране на решения.

Индексът оценява и класира 35 страни в Европа според техния капацитет да устоят на негативните ефекти на фалшивите новини. Основното предположение е, че индикаторите за медийна свобода, качество на образованието, доверието между хората и електронното участие могат да служат като прогнозни показатели за нивата на устойчивост на едно общество към фалшивите новини, пост-истината и свързаните с тях явления. Концепцията за медийна грамотност се използва, за да измери потенциала за устойчивост към негативни ефекти като намаляващо обществено доверие, значително поляризирана политика и отслабени медии.

В допълнение към непосредствените резултати, този доклад предлага също кратък преглед на различни аспекти на пост-истината и фалшивите новини и предложения как да се справим с тях, като се обсъждат различни подходи.

¹ <https://www.france24.com/en/20190124-information-wars-endanger-civilization-say-doomsday-experts>

² "A new abnormal: It is still 2 minutes to midnight" 2019 Doomsday Clock Statement

<https://thebulletin.org/doomsday-clock/current-time/>

³ „Ама вярно ли? Показатели за медийна грамотност и за способността на Европа да се справи с феномена „пост-истина“. , ИОО-София 2017 г. <https://osis.bg/?p=434> на български език. За доклада на английски език, вижте "Can this be true? Predictors of media literacy and resilience to the post-truth phenomenon in Europe", OSI-Sofia 2017, <https://osis.bg/?p=437&lang=en>

⁴ Индекс за медийна грамотност 2018: Търси се здрав разум „, ИОО-София, 2018, <https://osis.bg/?p=118> на български език. За доклада на английски език, вижте "Media Literacy Index 2018: Common Sense Wanted", OSI-Sofia 2018 <https://osis.bg/?p=121&lang=en>

Как се измерват прогнозните показатели: методология на Индекса

Настоящият доклад съдържа предложение за измерване по-скоро на предпоставките за медийната грамотност чрез редица показатели, които илюстрират потенциала за устойчивост на обществата към феномена „пост-истина“. Предложеният модел съдържа няколко индикатора (вж. таблицата), които се отнасят към различни аспекти на медийната грамотност и пост-истината. Основното допускане е, че нивото на образование, състоянието на медиите, степента на доверие в обществото и разпространението на новите форми за участие илюстрират наличието на медийна грамотност.

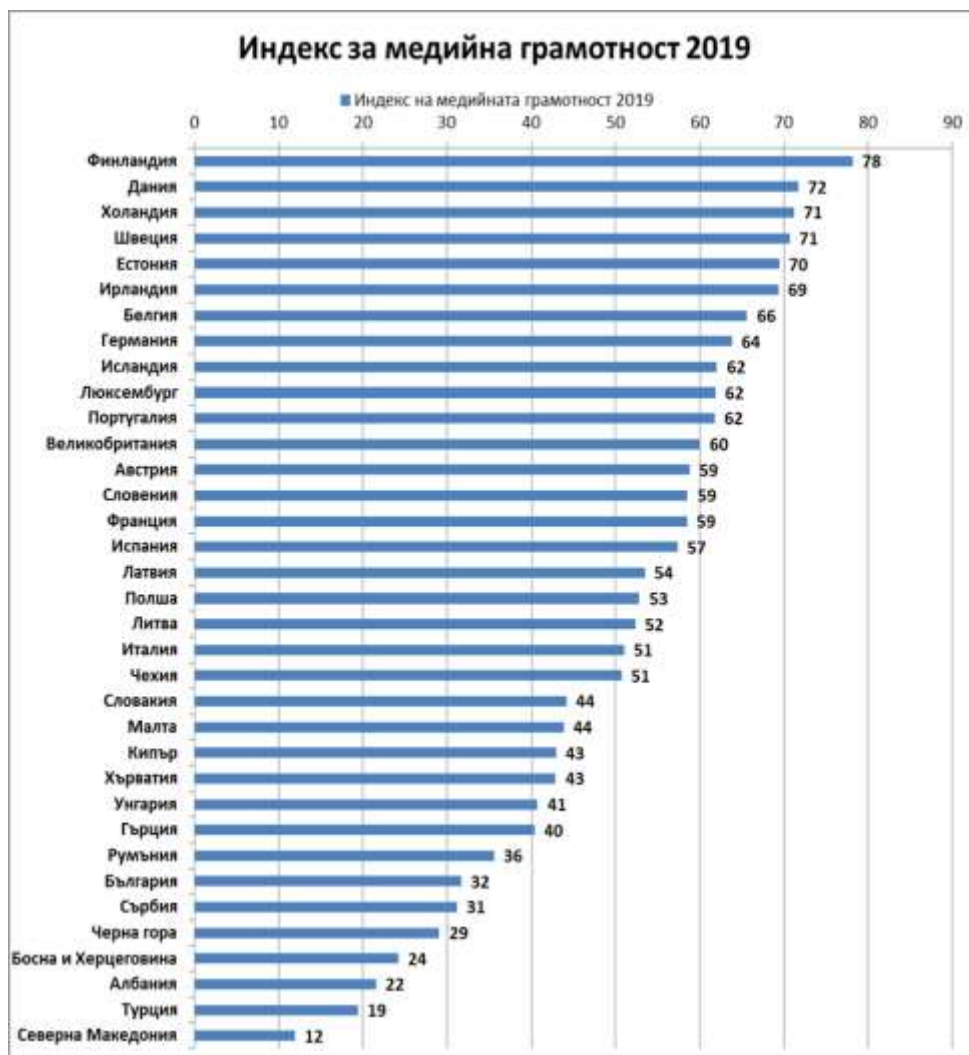
Индекс за медийна грамотност	
Индикатори	Тежест
Медийна свобода	
Freedom of the Press, Freedom House	20%
Press Freedom Index, Репортери без граница	20%
Образование	
PISA, четене (ОИСР)	30%
PISA, наука (ОИСР)	5%
PISA, математика (ОИСР)	5%
Дял на населението с университетско образование (Евростат)	5%
Доверие	
Доверие в другите (доверие в хората) Евростат	10%
Нови форми на участие	
Е-участие (ООН)	5%
<i>Таблицата показва методологията на Индекса на медийна грамотност с групите индикатори, източници и съответна тежест (важност). Данните се превръщат в стандартни точки от 100 до 0, най-висок до най-нисък резултат.</i>	

Тъй като индикаторите са с различна важност, те са включени с различна тежест в модела. Най-голяма тежест имат индикаторите за медийна свобода и тези за образование, като от тях четивната грамотност има най-голяма тежест, а индикаторите „е-участие“ и „доверие“ са със сравнително най-малка тежест спрямо другите. Индексът превръща изходните данни в стандартни точки (з-точки) от 0 до 100 (от най-ниски до най-високи) и класира страните от 1 до 35 (от най-висока до най-ниска позиция).⁵

⁵ Използваната методология и източници се базират на „Индекс на настигането“ на ИОО-София; последните използвани данни са не по-късно от 10 януари 2019 г.. Може да намерите описание на методологията в доклада "How Hard Can It Be? Findings of the European Catch-Up Index 2018", който се намира в секцията „Документи и връзки“ на страницата www.thecatchupindex.eu. Липсващите данни са заменени като се използват процедурите за заместване, както е описано в споменатия доклад.

Какво казват числата за 2019 г.: оценки и класация на Индекса

Финландия, Дания, Холандия, Швеция и Естония са на върха на класацията на Индекса за медийна грамотност за 2019 г. Финландия е номер 1 сред 35 страни и има значителна преднина пред другите, като събира 78 точки по скалата от 0 до 100. Дания е на 2-ра позиция със 72 точки, а Холандия (No 3) и Швеция (No 4) имат по 71 точки.⁶ Естония е на 5-то място със 70 точки. Последните пет страни в класацията са Северна Македония (No 35 с 12 точки), Турция (No 34 с 19 точки), Албания (No 33 с 22 точки), Босна и Херцеговина (с 24 точки) и Черна гора (No 31 с 29 точки).

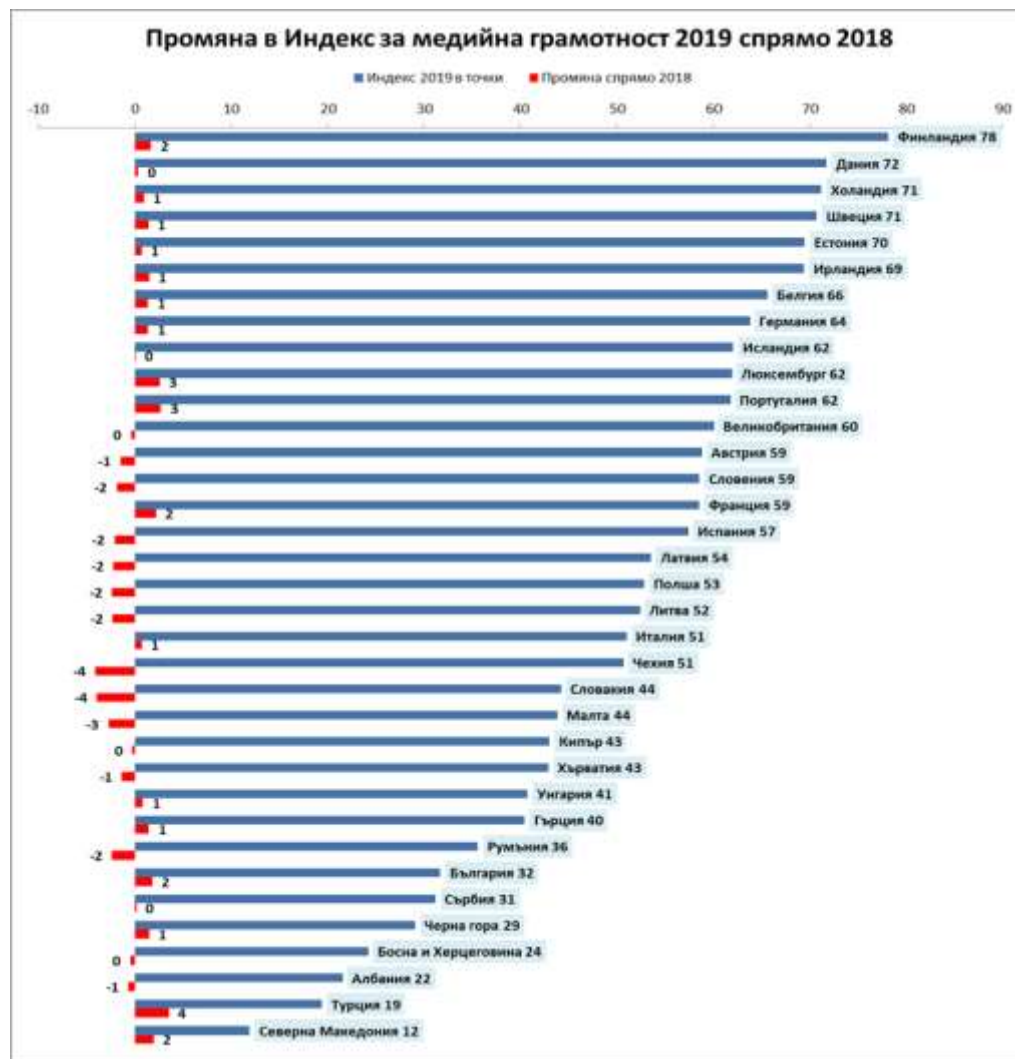

Графиката представя класацията според получените точки на 35 европейски страни, включени в Индекса. Използвани са стандартизирани точки от 100 до 0, от най-висок до най-нисък резултат.

⁶ С минимална разлика след десетичната запетая.

Промени в резултатите на Индекса

Индексът за медийна грамотност има две предишни издания – 2017 г. и 2018 г., което дава възможността да се сравняват постиженията на отделните страни през годините и да се очертават тенденции. Когато се сравнят резултатите от 2019 г. и 2018 г., се виждат следните промени: в най-значителна степен се влошават точките на Чехия и Словакия, като следващите след тях, които влошават своя резултат са Латвия, Полша, Литва и Румъния.

Графиката представя класацията според получените точки на 35 европейски страни, включени в Индекса. Използвани са стандартизирани точки от 100 до 0, от най-висок до най-нисък резултат в индекс 2019, като се представят и разликата в точките спрямо 2018 г.

Най-значителното подобрение по отношение на точките между 2018 г. и 2019 г. се наблюдава при Турция (4 точки повече), но страната остава предпоследна сред всички 35 държави в Индекса. Други страни показват известно подобрение с по 2 точки увеличения, но и те все още са надолу в класацията – Северна Македония (35 място през 2019 г.) и България (29 място през 2019 г.). Португалия и Люксембург имат по 3 точки всяка увеличение в резултата.

Индекс за медийна грамотност 2019: промяна спрямо 2017 г. и 2018 г.						
Страна	Точки 2019	Класация 2019	Промяна точки спрямо 2018	Промяна точки спрямо 2017	Промяна в класацията спрямо 2018	Промяна в класацията спрямо 2017
Финландия	78	1	2	2	0	0
Дания	72	2	0	0	0	0
Холандия	71	3	1	0	0	0
Швеция	71	4	1	4	0	2
Естония	70	5	1	2	0	0
Ирландия	69	6	1	1	0	-2
Белгия	66	7	1	2	0	0
Германия	64	8	1	1	0	0
Исландия	62	9	0	3	0	3
Люксембург	62	10	3	3	4	3
Португалия	62	11	3	3	4	3
Великобритания	60	12	0	1	-2	-1
Австрия	59	13	-1	-2	-1	-3
Словения	59	14	-2	-2	-3	-5
Франция	59	15	2	4	1	4
Испания	57	16	-2	0	-3	0
Латвия	54	17	-2	-2	0	1
Полша	53	18	-2	-6	0	-3
Литва	52	19	-2	-2	1	1
Италия	51	20	1	1	1	2
Чехия	51	21	-4	-5	-2	-4
Словакия	44	22	-4	-7	0	-1
Малта	44	23	-3	-3	0	0
Кипър	43	24	0	0	1	1
Хърватия	43	25	-1	-3	-1	-1
Унгария	41	26	1	-1	0	0
Гърция	40	27	1	2	0	1
Румъния	36	28	-2	-3	0	-1
България	32	29	2	2	1	1
Сърбия	31	30	0	-2	-1	-1
Черна гора	29	31	1	-1	0	0
Босна и Херцеговина	24	32	0	1	0	0
Албания	22	33	-1	0	0	0
Турция	19	34	4	5	0	0
Северна Македония	12	35	2	1	0	0

Таблицата представя резултатите на Индекса за медийна грамотност 2019 за 35 европейски страни, включени в Индекса. Страните са класирани от 1 до 35 по точки 100 - 0 (най-висок до най-нисък резултат), като са представени и промените спрямо 2017 г. и 2018 г.

Сравнението между 2017 г. и 2019 г. показва следните резултати. Най-голямото влошаване в точките има сред страните-членки на ЕС в Централна и Източна Европа. Резултатът на Словакия пада със 7 точки, на Полша с 6 точки, Чехия с 5 точки. Това е най-драстичния спад на резултата през този период. Хърватия (-3 точки), Румъния (-3), Словения (-2), Латвия (-20), Литва (-2), Унгария (-1) също регистрират спад в точките между 2017 г. и 2019 г., макар и в по-малка степен. Освен тази група на единадесет страни-членки на ЕС от Централна и Източна Европа (ЕС11), единствените други страни със спад в резултата са техните съседи Австрия (-2 точки), Сърбия (-2), както и Малта (-3 точки).

По отношение на класацията, когато се сравнят 2017 г. и 2019 г., най-голямо понижение отбелязват Словения (5 места надолу), Чехия (4 места надолу), Австрия (3 места надолу) и Полша (3 места надолу).. Данните за периода 2017-2019 г. показват най-значително влошаване на резултата при три от четирите страни от Вишеградската група: Чехия, Словакия и Полша. Редица други страни-членки на ЕС от Централна и Източна Европа - Латвия, Литва, Хърватия, Унгария и Румъния - също отбелязват спад. България е единствената страна от ЦИЕ, която не регистрира спад, но тя е на последно място в ЕС11. Сред останалите страни, както по точки, така и в класациите Австрия, Малта и Сърбия отбелязват спад в резултатите като цяло. На другия полюс е Франция. Данните показват, че в периода 2017-2019 страната е спечелила 4 точки и се е изкачила с четири позиции в класацията. През същия период Турция също е подобрила точковия си резултат, но за сметка на това не е напреднала в класацията, където остава на предпоследно място.

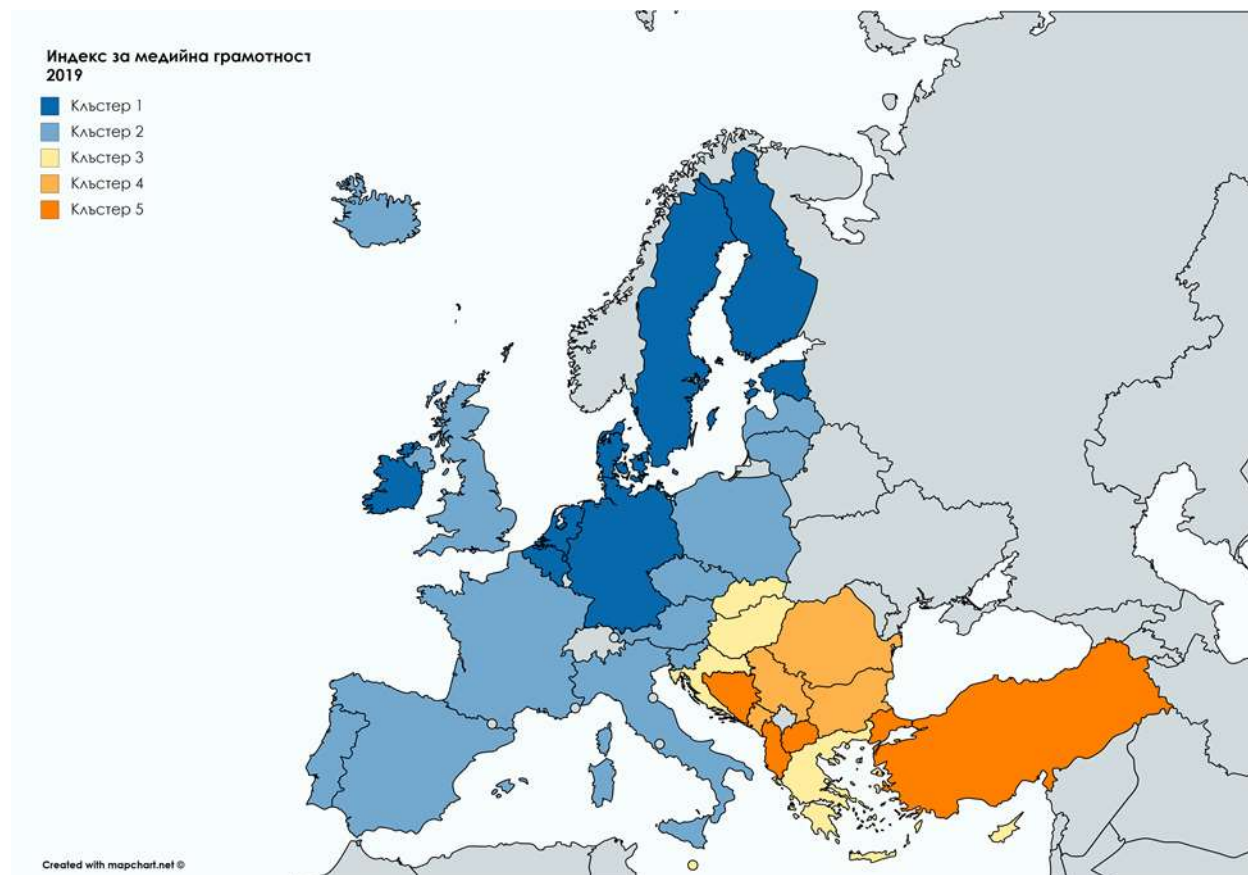
Медийната грамотност на картата: клъстерите в Индекса

Клъстерният анализ на резултатите на Индекса разделя всички 35 страни, включени в изследването, на 5 групи с подобни характеристики. Първият клъстер се състои от 8 страни с най-

Клъстери в Индекс за медийна грамотност 2019			
Страна	Точки 2019 (100-0)	Класация 2019 (1-35)	Клъстер
Финландия	78	1	1
Дания	72	2	
Холандия	71	3	
Швеция	71	4	
Естония	70	5	
Ирландия	69	6	
Белгия	66	7	
Германия	64	8	
Исландия	62	9	2
Люксембург	62	10	
Португалия	62	11	
Великобритания	60	12	
Австрия	59	13	
Словения	59	14	
Франция	59	15	
Испания	57	16	
Латвия	54	17	
Полша	53	18	
Литва	52	19	
Италия	51	20	
Чехия	51	21	
Словакия	44	22	3
Малта	44	23	
Кипър	43	24	
Хърватия	43	25	
Унгария	41	26	
Гърция	40	27	
Румъния	36	28	4
България	32	29	
Сърбия	31	30	
Черна гора	29	31	5
Босна и Херцеговина	24	32	
Албания	22	33	
Турция	19	34	
Северна Македония	12	35	

Таблицата представя резултатите от клъстерния анализ, базирани на точките в Индекса на медийната грамотност 2019 на 35 европейски страни. Клъстерният анализ разделя страните на групи, където всяка страна е подобна на другите в същата група, отколкото в другите клъстери. Страните са класирани от 1 до 35 по точки 100 - 0 (най-висок до най-нисък резултат).

добрите резултати в Индекса – от Финландия на 1-во място до Германия на 8-о място. Вторият клъстер се състои от 11 страни – от Исландия (№9) до Чехия (№ 21), които имат добро представяне в Индекса. Третият клъстер се състои от страни с посредствени резултати – т.е. по-ниски от средните, но не сред най-лошите – от Словакия (№22) до Унгария (№26) и Гърция (№27). Четвъртият клъстер се състои от малка група страни, които са предпоследни в класацията – от Румъния (№28) до Черна гора (№31). Петият и последен клъстер се състои от страните с най-лоши резултати – от БиХ (№32) до Северна Македония (№35).

Картата представя резултатите от клъстерния анализ, базирани на точките в Индекса за медийна грамотност 2019 на 35 европейски страни. Клъстерният анализ разделя страните на групи, където всяка страна е подобна на другите в същата група, отколкото в другите клъстери. Клъстер 1 е със страните с най-високи резултати, а клъстер 5 с най-нисък.

Разположени на картата, резултатите от клъстерния анализ открояват някои ясни модели. Най-добре се представят страните от Северозападна и Западна Европа, някои от южните държани и някои от страните от ЦИЕ. Държавите с най-слабите резултати са в Югоизточна Европа, разпределени в предпоследния и последния клъстер. Страните в последните клъстери са и най-уязвими на ефектите на фалшивите новини. Между тези две големи групи – клъстер 1 и 2 от една страна и клъстер 4 и 5 от друга, е третият и преходен клъстер, който се състои от страни част от Югоизточна Европа или съседни на региона.

Подозрителни мисли: доверие и корупция в ерата на фалшивите новини

В този доклад се изследват и възможните връзки на Индекса за медийна грамотност с други фактори. Това включва както проблема за липсата на доверие в експерти и журналисти, тъй като вълната от фалшиви новини съвпадна с ерозия на доверието, така и връзката с възприятието за корупция.

Ерата на пост-истината е придружена с намаляващи нива на доверие в институции, експерти и медии, като това има значителни социални и политически последици. Като правило, дезинформационните кампании и фалшивите новини се стремят да подкопаят доверието. В Индекса за медийна грамотност има включен индикатор за доверие между хората (доверие в други хора), въпреки че е с по-малка тежест спрямо другите индикатори – 10% от цялостната оценка. В тази част на доклада, оценките в Индекса се сравняват с резултати от изследвания, които се отнасят до нива на доверие и корупция. По този начин може да се открият взаимозависимости, макар да не може да се идентифицират кои са причините и кои са последиците в подобни случаи.

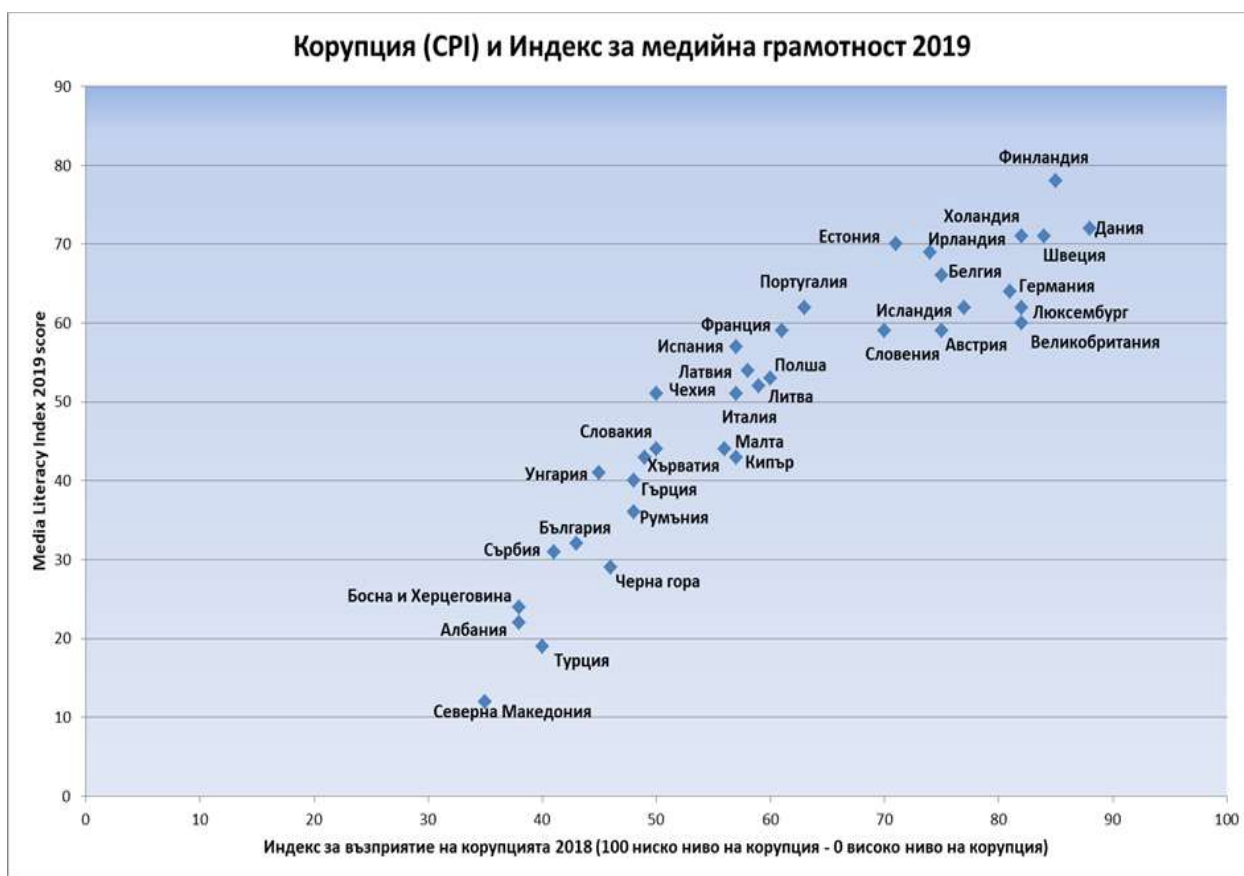
Корупция означава също „фалшификация“: корупционния индекс и медийната грамотност

Когато резултатите в точки на Индекса за медийна грамотност се съпоставят с други фактори, изглежда най-високата степен на взаимосвързаност има с Индекса за възприемане за корупцията на Прозрачност без граници.⁷ Страните с висок резултат в Индекса за медийна грамотност се считат за по-малко корумпирани, а съответно страните с ниски резултати по медийна грамотност се считат за по-корумпирани. По отношение на конкретни примери, страните с най-добрите резултати по медийна грамотност – Дания, Финландия, Швеция и Холандия, се считат за чисти от корупция в най-висока степен. Съответно, страни като Северна Македония, Турция, Албания и БиХ, които са с ниски резултати в Индекса за медийна грамотност, се считат за засегнати от корупция в голяма степен.

⁷ Индексът за възприемане на корупцията на Прозрачност без граници (Transparency International) измерва нивото на политическа и административна корупция в 180 държави, които са оценени по скала от 100 (показател за ниско ниво на корупция) до 0 (показател за високо ниво на корупция). Той се основава на аналитични доклади, оценки и непосредствените възприятия на представители на чуждестранния бизнес, академичните среди и анализатори на политическия и икономическия риск, включително и анкетираните експерти от изследваните държави. <https://www.transparency.org/cpi2018>

Докато в разговорния език „корупция“ се разбира главно като подкуп, дефиницията на Прозрачност без граници е „злоупотреба с дадената власт в частна полза“, т.е. възприятията за корупцията може да се считат като присъда на институционална слабост и дефицит на обществена легитимност.

Доста е показателно, че друго значение на *корупция* е „процес, в рамките на който дума или израз променят първоначалното си значение в такова, което да се счита за грешно или изопачено“⁸ със синоними като фалшификация, манипулация, опорочаване, грешно представяне и др. Това добавя допълнителна перспектива към връзката между фалшивите новини и корупцията, като дезинформацията, според една дефиниция, е „умишлено изопачаване (корупция) на информационната екосистема, от което зависи модерната цивилизация“⁹.

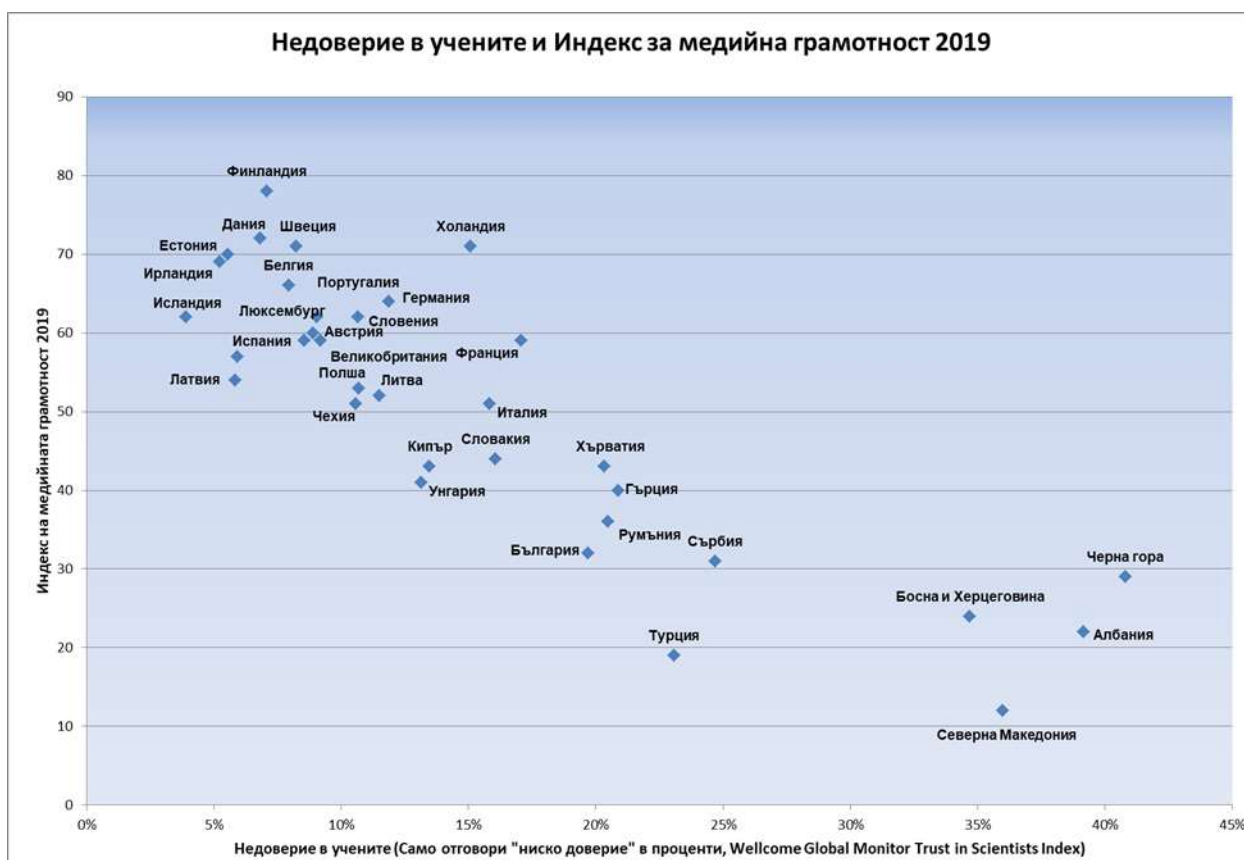
Графиката представя резултатите на Индекса за медийна грамотност по вертикалната ос (0 най-нисък и 100 най-висок резултат) и резултатите на Индекса за възприятие на корупцията за 2018 на Прозрачност без граници по хоризонталната ос (100 показател за ниско ниво на корупция - 0 показател за високо ниво на корупция).

⁸ Виж Oxford Dictionaries <https://www.lexico.com/en/definition/corruption>

⁹ <https://thebulletin.org/doomsday-clock/current-time/>

Недоверие в учените

Недоверието в учените е друг проблем, който си заслужава да се проучи във връзка с увеличаването на фалшивите новини и пост-истината. За да изследваме това предположение, съпоставихме данните от скорошно проучване на Галъп¹⁰ по темата с точките по медийна грамотност. Резултатите показват, че страните с висока степен на недоверие към учените имат пониски нива на медийна грамотност. Черна гора, Албания, Северна Македония и БиХ, които имат най-високите нива на недоверие към учените – повече от 35% от запитаните, имат и най-ниските оценки по медийна грамотност.

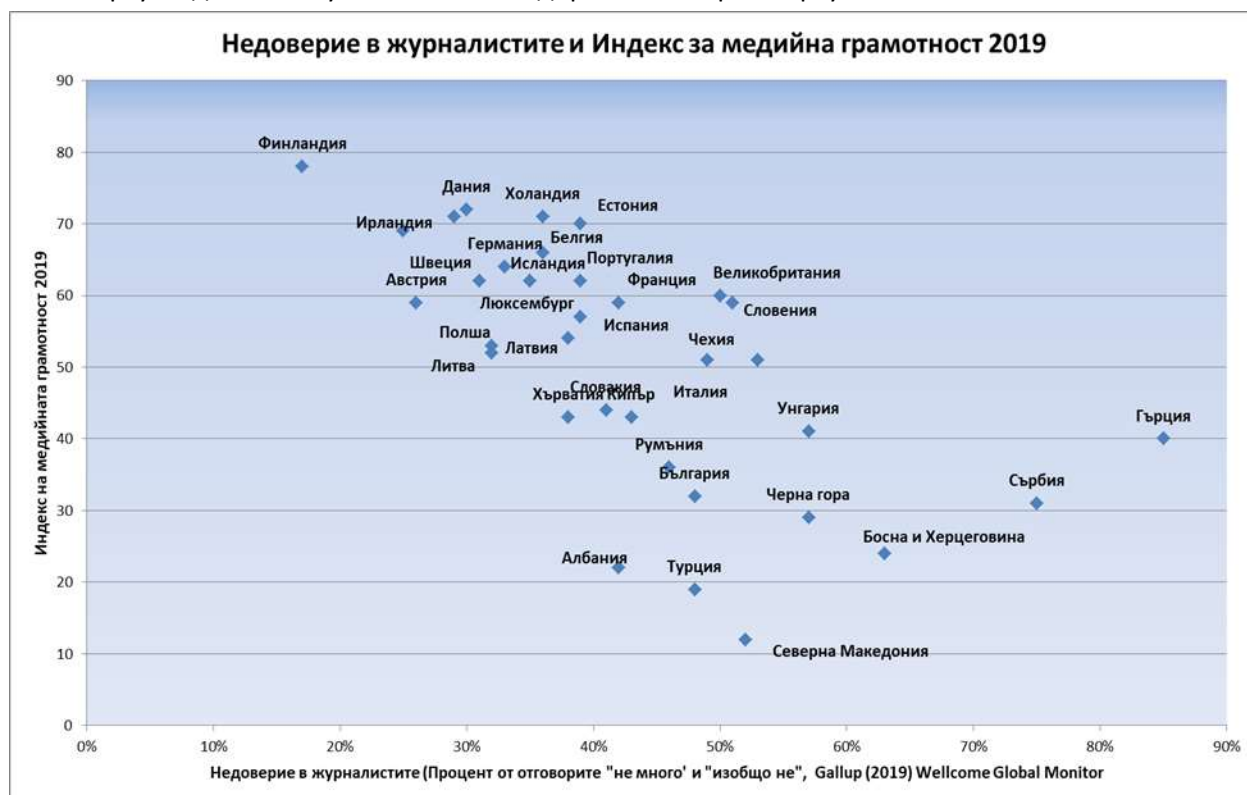
Графиката представя резултатите на Индекса за медийна грамотност по вертикалната ос (0 най-нисък и 100 най-висок резултат) и недоверие към учените в проценти по хоризонталната ос (0% най-нисък и 100% най-висок процент на недоверие). "Недоверие към учените" се базира на отговорите "ниско доверие" в проценти според Wellcome Global Monitor Trust in Scientists Index в общественото допитване на Gallup (2019) Wellcome Global Monitor – First Wave Findings.

¹⁰ Gallup (2019) Wellcome Global Monitor – First Wave Finding, <https://wellcome.ac.uk/sites/default/files/wellcome-global-monitor-2018.pdf>

Има известна географска особеност при тези резултати. Останалите страни в Югоизточна Европа – Сърбия, Турция, Гърция, Румъния, Хърватия и България, имат високи нива на недоверие към учените с близо 20%-25% от запитаните и същевременно ниски нива на медийна грамотност. Централноевропейските страни, сред които Словения, Чехия, Словакия и Унгария са доста подобни на своите балкански съседи: с високо недоверие към учените и съответно средни или сравнително ниски нива на медийна грамотност. Страните в Северозападна Европа имат най-високите оценки по медийна грамотност и най-ниски нива на недоверие към учените. Финландия, която е на 1-во място в Индекса за медийна грамотност, има и сред най-ниските нива на недоверие в учените. Дания, Швеция, Естония и Холандия следват много близо резултатите на Финландия.

Недоверие в журналистите

С нарастването на дезинформацията се забелязва и нарастване на недоверието в медиите. Кризата в традиционните медии, свързана с ерозията на техния бизнес модел и възхода на социалните медии, възпрепятства тяхната способност да служат като пазители на информацията, които да образуват своите потребители. На свой ред, снижаването на медийните стандарти често води до скъсване на връзката на медиите с техните публики. В редица страни се наблюдават значителен брой проблеми, свързани с умишлени действия да се задуши медийната свобода с атаки върху медиите или установяване на директен контрол върху тях.

Графиката представя резултатите на Индекса за медийна грамотност по вертикалната ос (0 най-нисък и 100 най-висок резултат) и недоверие към журналистите в проценти по хоризонталната ос (0% най-нисък и 100% най-висок процент на недоверие). Недоверие към журналистите се базира на обединените процентите на отговорите "не много" и "изобщо не" на въпроса "Доколко се доверявате на следното...? Журналистите. Доверявате ли си много, донякъде, не много или изобщо не?", Gallup (2019) Wellcome Global Monitor – First Wave Findings.

Графиката показва нивата на недоверие към журналистите и точките в Индекса за медийна грамотност. Като цяло, резултатите показват че страните с високо недоверие към журналистите имат по-малко точки в Индекса и обратното. Финландия е своя собствена лига с много ниска степен на недоверие към журналистите – само 17% и най-висок резултат по медийна грамотност през 2019 г. – 78 точки. Ирландия, Швеция, Дания и Холандия следват Финландия със сходни резултати. Гърция има най-високото ниво на недоверие в журналистите – 85% от хората казват, че на тях не може много или изобщо не може да им се вярва. Сърбия, БиХ, Черна гора, Унгария и редица други страни от Югоизточна Европа също имат ниски оценки по медийна грамотност и високо недоверие към журналистите.

Франция и Великобритания донякъде са изключения от правилото, тъй като имат сравнително високо недоверие към журналисти – в компанията на Северна Македония, Турция и България, но имат по-високи оценки по медийна грамотност, близки до тези на Испания и Австрия. Тъй като Индексът за медийна грамотност включва индикатори за медийна свобода (40% от цялостната оценка), би могло да се предположи, че по-ниската медийна свобода е съпътствана от ниско обществено доверие в журналистите, като хората просто не вярват много на контролираните медии.

Ваксинация за фалшиви новини: обсъждане на проблеми и подходи

Последици от фалшивите новини

Необходимостта спешно да се намери решение за дезинформацията и фалшивите новини е аргументирана доста точно от вече цитирания „Бюлетин на атомните учени“, създали „Часовника на Страшния съд“. „Чрез манипулиране на естествените когнитивни предразположения на човешките същества, информационните войници могат да влошават предразсъдъци, пристрастия и идеологически различия. Те могат да се позовават на „алтернативни факти“, за да наложат политически позиции, базирани на откровени неверни твърдения. Не толкова кибер-Армагедон, който предизвиква финансов колапс или национален срив на електрическата система, това е една по-коварна форма на използване на кибер-инструменти, които да набелязват и експлоатират човешката несигурност и уязвимост, като ерозират доверието и сплотеността, на които цивилизованите общества разчитат.“¹¹

Настоящият доклад очертава също така възможните връзки между медийната грамотност, доверието и корупцията. Доверието или неговата липса изглежда играят важна роля. Ерозията на доверието в обществата се придружава от нарастване на фалшивите новини и дезинформацията и това е една от най-значимите вредни последици. На пръв поглед съществува известен парадокс: колкото по-недоверчиво е едно общество – между хората, в експерти и т.н., толкова повече хора вярват във фалшивите новини. Но това може да не е точно така. Дезинформацията не се стреми просто да накара някой да повярва в „алтернативен факт“. По-скоро дезинформацията се стреми да всее съмнение и да накара гражданите да се съмняват във всичко, да поставят под въпрос всичко – далеч над необходимите и здравословни нива на любопитство. Това, в крайна сметка, увеличава нивата на недоверие в обществото. Според резултатите, показани в този доклад, високите нива на недоверие в учени и журналисти кореспондира с ниските оценки по медийна грамотност. Съответно, страни с добро представяне в Индекса за медийна грамотност имат ниски нива на недоверие в експерти и журналисти.

Друг социален проблем – корупцията, измерен от Индекса за възприемане за корупцията, изглежда има директна връзка с резултатите на Индекса за медийна грамотност, въпреки че не може да се направят изводи за причина и следствие. Страните, които се считат за по-корумпирани, имат по-ниски оценки по медийна грамотност, а тези страни, които се считат за по-чисти от корупция са с по-високи оценки по медийна грамотност. Едно от възможните обяснения е, че корупцията процъфтява в институционално слаби страни и е в дългия списък на оплаквания на гражданите, заедно с липсата на доверие, че властите могат да се справят с това (добре е да се припомни дефиницията, че корупцията е злоупотреба с власт, не просто подкуп). Но освен

¹¹ A new abnormal: It is still 2 minutes to midnight" 2019 Doomsday Clock Statement
<https://thebulletin.org/doomsday-clock/current-time/>

дефиницията, използвана от Прозрачност без граници, е показателно че „корупция“ може да означава и „фалшификация, манипулация“, като препраща директно към проблема с фалшивите новини. Това са важни аспекти с оглед на търсене на причини и решения, тъй като обществата с по-слаби институции и ниско обществено доверие имат по-малко защитни механизми срещу последствията от дезинформацията.

Образованието и свободните медии остават приоритетни решения

Опитът за справяне с фалшивите новини все още е доста кратък, но все пак той показва досега, че не е удачно да се използват радикални мерки като пълна забрана, която да покрива всички случаи. Това поражда два типа предизвикателства. Първото предизвикателство касае свободното слово и медийната свобода, тъй като регулациите против фалшиви новини могат да бъдат използвани за ограничаване на свободата на изразяване. Такъв е случаят с Малайзия, която въведе и след това реши да отмени подобен закон.¹² Такива регулации са необходими, особено за защита на личните данни, но трябва да се отчита цялостния контекст на върховенството на закона и активно гражданско общество като гаранции срещу злоупотреба с такива ограничения. Другото предизвикателство е тънката линия между любознателността, която е двигател на иновациите и поставянето под въпрос на основни факти по често абсурден начин (т.нар. „алтернативни факти“).

През юни 2019 г., предаването „Специален доклад“ на CNN¹³, който включва използване на изводите на Индекса за медийна грамотност, направи подробен преглед на подхода в образованието, който движи успеха на Финландия в справянето с фалшивите новини. Основното допускане на Индекса за медийна грамотност е, че качеството на образованието и медийната среда до голяма степен са прогнозни индикатори за медийна грамотност. Също така, в общества с по-добри резултати в Индекса, което означава по-добро образование и по-свободни медии, имат по-добър капацитет да устоят на негативните ефекти на дезинформацията. В предишните издания на Индекса основната препоръка бе да се използва образованието като най-подходящ подход за справяне с фалшивите новини и пост-истината. Образованието – както функционалното образование, така и специализираното обучение по медийна грамотност, предлагат своеобразна ваксинация към фалшивите новини, като или ги предотвратяват или правят последиците по-леки. И сега остава препоръката за образованието като един от най-важните инструменти за справяне с дезинформацията. Изследване на Gallup/Knight в САЩ установява, че нивото на образование е

¹² “Government can handle fake news even without Anti-Fake News law – Mahathir”, April 9, 2019 <https://www.pmo.gov.my/2019/04/government-can-handle-fake-news-even-without-anti-fake-news-law-mahathir/>

¹³ Finland is winning the war on fake news. What it’s learned may be crucial to Western democracy, CNN Special Report, May 2019, <https://edition.cnn.com/interactive/2019/05/europe/finland-fake-news-intl/>

основен показател за идентифицирането на фалшивите новини като хората с по-висока степен на образование оценяват нивото на дезинформация в медиите като по-малко в сравнение с другите групи.¹⁴ Друго изследване показва, че хората с по-високо образование са по-малко склонни да се доверяват на конспиративни вярвания.¹⁵ Както се твърди убедително в една статия „под разпространението на всички тези „фалшиви новини“, подвеждаща информация, дезинформация, дигитални неистини и външно влияние лежи провалът на обществото да научи гражданите си на информационна грамотност: как да мислят критично за потока от информация, с който се сблъскват те в нашата дигитална ера.“¹⁶ Експертите казват, че „най-добрият показател за вярване в една конспиративна теория е вярването в друга конспиративна теория“¹⁷, което показва че една конспиративна теория може да възпроизвежда и поддържа други такива теории.

Що се отнася до ролята на медиите, въпреки настъпването на социалните медии и тяхната основна роля в разпространението на невярна информация, традиционните медии остават важен и търсен източник на информация. В едно допитване на Евробарометър от 2018 г. за страните от ЕС, доверието в традиционните медии остава по-високо – 63% от запитаните вярват в печатните медии и едва 26% вярват в социалните медии и платформите за съобщения. При друго допитване за дезинформацията в САЩ, запитаните считат, че има повече неистинска информация в социалните медии (65%), отколкото в традиционните новинарски медии (39%). Основната част от вниманието и мерките за справяне с фалшивите новини се фокусират върху социалните медии. Но наблягането на този фокус рискува да бъдат пренебрегнати проблемите с медийната среда и медийната свобода в редица страни. Контролираните медии по дефиниция се занимават с дезинформация в полза на този, който ги контролира. Дори и другите елементи за справяне с фалшивите новини да са налице, проблематичната медийна среда ще затвърди този проблем. Запазването на медийната свобода е основна предпоставка за справяне с фалшивите новини.

Ако се върнем към възможните решения за фалшивите новини и дезинформацията, има няколко обещаващи подхода като например да се държат отговорни социалните мрежи, особено що се отнася до личните данни, използване и насърчаване на организации за проверка на фактите, маркиране на невярна информация, разработване и прилагане на адекватни за времето етични кодекси и други форми на саморегулация, повече гаранции, че няма да бъдат толерирани както силно проблемното поведение „онлайн“, така и свързаното в това поведение „офлайн“ извън интернет.

¹⁴ “Americans’ Views of Misinformation in the News and How to Counteract It”, A Gallup/Knight Foundation Survey 2018, https://knightfoundation.org/reports/american-views-trust-media-and-democracy?utm_source=link_news&utm_campaign=item_235796&utm_medium=copy

¹⁵ Jan-Willem van Prooijen and Karen M. Douglas, “Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain”, *European Journal of Social Psychology*, 2018 Dec; 48(7): 897–908,

¹⁶ A Reminder That 'Fake News' Is An Information Literacy Problem - Not A Technology Problem by Kaley Leetaru, *Forbes*, 7 July 2019, https://www.forbes.com/sites/kaleyleetaru/2019/07/07/a-reminder-that-fake-news-is-an-information-literacy-problem-not-a-technology-problem/?fbclid=IwAR3GT6jFyIFwxc3K0XaMGq_9Gzut5YESPxJkLfohd2lgNY-XphJe28O_q6E#f4598256a6f2

¹⁷ Jan-Willem van Prooijen and Karen M. Douglas, “Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain”, *European Journal of Social Psychology*, 2018 Dec; 48(7): 897–908, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6282974/>

Става ясно, че няма да има бързи и лесни решения, като прибързаните реакции може да станат част от проблема. Когато всичко иначе е подчинено на мигновените реакции в мрежата, според една формулировка за поведението в мрежата „Твитър има нужда от бутон за пауза“¹⁸. Има необходимост просто да се помисли за това. В крайна сметка, изводите на доклада подчертават нуждата от подход „обратно към основните неща“ в справяне с фалшивите новини, дезинформацията и техните последствия – това включва справяне с ерозията на общественото доверие и корупцията в най-широкия смисъл, гарантиране на медийната свобода и систематично прилагане на образователни подходи като своеобразна ваксинация срещу фалшивите новини.

¹⁸ “Twitter Needs a Pause Button” Jonathan Rauch, the Atlantic, August 2019, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2019/08/twitter-pause-button/592762/>

Индекс за медийна грамотност 2019: източници и данни										
Класация и точки		Използвани данни и източници	Freedom of the Press (Freedom House)	Press Freedom Index (Репортер и без граници)	PISA, четене (ОИСР)	PISA, наука (ОИСР)	PISA, математика (ОИСР)	Дял на населението с университетско образование	Доверие в хората (Евростат, др.)	Е-участие (ООН)
Класация (1-35)	Точки (100-0)	Страна	Скала от 0 до 100 (най-добра до най-лоша оценка)	Скала от 0 до 100 (най-добра до най-лоша оценка)	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	В проценти от 100 до 0 (по-висок процент е по-добре)	Скала от 10 до 0 (най-висока до най-ниска)	Скала 1 to 0 (най-висока до най-ниска)
1	78	Финландия	12	7.90	526	511	531	36.4	7.4	1
2	72	Дания	12	9.87	500	511	502	32.4	7.3	1
3	71	Холандия	11	8.63	503	512	509	32.1	6.2	0.9888
4	71	Швеция	11	8.31	500	494	493	36.0	6.6	0.9382
5	70	Естония	16	12.27	519	520	534	34.7	5.0	0.9101
6	69	Ирландия	18	15.00	521	504	503	39.6	6.0	0.9326
7	66	Белгия	12	12.07	499	507	502	35.6	5.3	0.7584
8	64	Германия	20	14.60	509	506	509	24.8	5.1	0.9213
9	62	Исландия	15	14.71	482	488	473	35.3	7.0	0.6854
10	62	Люксембург	14	15.66	481	486	483	34.1	5.9	0.9382
11	62	Португалия	17	12.63	498	492	501	21.7	4.7	0.8989
12	60	Великобритания	25	22.23	498	492	509	38.8	5.4	0.9831
13	59	Австрия	22	15.33	485	497	495	29.7	5.3	0.8258
14	59	Словения	23	22.31	505	510	513	28.7	4.8	0.8146
15	59	Франция	26	22.21	499	493	495	31.4	5.4	0.9663
16	57	Испания	28	21.99	496	486	493	33.2	5.2	0.9831
17	54	Латвия	26	19.53	488	482	490	30.0	4.5	0.6854
18	53	Полша	34	28.89	506	504	501	26.3	4.7	0.8933
19	52	Литва	21	22.06	472	478	475	34.8	4.6	0.8034
20	51	Италия	31	24.98	485	490	481	16.5	5.2	0.9551
21	51	Чехия	21	24.89	487	492	493	21.4	4.3	0.618
22	44	Словакия	26	23.58	453	475	461	20.7	4.0	0.809
23	44	Малта	23	29.74	447	479	465	22.1	5.0	0.8483
24	43	Кипър	23	21.74	443	437	433	38.1	3.0	0.8202
25	43	Хърватия	41	29.03	487	464	475	20.6	3.8	0.7697
26	41	Унгария	44	30.44	470	477	477	20.9	4.9	0.7079
27	40	Гърция	44	29.08	467	454	455	27.2	4.1	0.8764
28	36	Румъния	38	25.67	434	444	435	15.3	4.8	0.7079
29	32	България	42	35.11	432	441	446	24.50	4.0	0.8708
30	31	Сърбия	49	31.18	432	441	446	19.8	4.4	0.8146
31	29	Черна гора	44	32.74	427	418	411	20.60	4.5	0.7416
32	24	Босна и Херцеговина	51	29.02	427	418	411	18.0	3	0.4326
33	22	Албания	51	29.84	405	413	427	18.00	2.4	0.7584
34	19	Турция	76	52.81	428	420	425	16.6	5.3	0.8596
35	12	Северна Македони	64	31.66	352	371	384	18.0	3	0.7022

Данните се превръщат в стандартизирани точки, а липсващите данни се заместват като се използва методология, описана в докладите на Индекс на настигането, които се намират в секцията "документи и връзки" на страницата www.thecatchupindex.eu или на <https://osis.bg/?p=3146&lang=en>. Последните налични данни са не по-късно от 10 януари 2019 г.

Този доклад е продукт на Инициативата за европейски политики (EuPI) на Институт Отворено общество – София.

Изразените възгледи и мнения са на автора и не отразяват позициите на Институт Отворено общество - София или донорите и възложителите на ИОО-София

Адрес:

Институт Отворено общество – София
Ул. Солунска No 56
Гр. София 1000
Тел.: (+359 2) 930 66 19
Факс: (+359 2) 951 63 48
Интернет: www.osis.bg

© 2019, Институт Отворено общество – София